

УДК 339.146.4:338.43/.585

І. М. Паска,

д. е. н., Білоцерківський національний аграрний університет

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗБУТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

I. Paska,

Dr of Economics, Bila Tserkva National Agrarian University

TRANSACTION COSTS AND THEIR IMPACT ON THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTS MARKETING

У статті розглядаються трансакційні витрати, які виникають при збутовій діяльності сільськогосподарських підприємств. Складність їх оцінки й обліку пов'язана із наступним: певна частина трансакційних витрат не відображається у фінансовому обліку, значна кількість видів витрат пов'язана з корупційною сферою, в бухгалтерському обліку відсутня окрема стаття для обліку трансакційних витрат, наявність у категоріях трансакційних витрат різномірних елементів.

З метою уникнення додаткових трансакцій варто визначити їх ще на первинній стадії, тобто під час укладання договору. Запропоновано підходи до експертизи договорів, які передбачено до укладання, метою якої є визначення витрат, що виникають до укладання контракту, а також методів і способів їх оптимізації та скорочення, дозволять товаровиробникові самостійно виявити основну частину трансакційних витрат, оцінити розмір і склад витрат певного виду, встановити слабкі й сильні сторони контрагентів, коригувати їх дії, що сприяє підвищенню фінансовій стійкості сільськогосподарських підприємств.

The article deals with the transaction costs that arise in the course of agricultural enterprises sales activities. The difficulty in their evaluation and the accounting is caused by the following factors: a certain part of transaction costs is not reflected in the financial accounting, a significant number of cost types is related to the corruption in the area. Besides, there is no separate accounting unit for transaction costs in accounting, and availability of different elements in of transaction costs categories contribute to the difficulty.

To avoid additional transactions necessary one should identify them at the very initial stage, i.e. while signing the contract. The author has suggested some approaches to the agreements expected to sign examination. The examination aims to determine the costs arising before signing the contract. The approaches provide methods and ways of costs optimization and reduction which allows a manufacturer to identify independently the bulk of transaction costs, to assess the volume and composition of the cost of a certain type, to identify weaknesses and strengths of the counterparties to adjust their actions, thereby increasing financial stability of agricultural enterprises.

Ключові слова: трансакційні витрати, збутова діяльність, маркетингова діяльність, торгово-посередницькі послуги, послуги фінансового посередництва, страхування.

Key words: transaction costs, sales activities, marketing activities, trade and intermediary services, financial intermediation, insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах мінливості ринкового середовища забезпечення ефективною діяльністю з виробництва та реалізації продукції сільськогосподарським підприємствам необхідно постійно здійснювати пошук резервів зниження як виробничих витрат, так і витрат на організації товароруку та збут продукції. Нині сільськогосподарські підприємства витрачають значні кошти на пошук як постачальників, так і покупців, просування своєї продукції на ринку, контроль якості виробленої продукції, отри-

мання ліцензій і т. д. Крім того, слід враховувати особливості здійснення обміну в суспільстві, а саме: менталітет підприємців, етика ділового спілкування, несумлінність ділових партнерів, інформаційна асиметрія, а також наявність недобросовісних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема зниження трансакційних витрат під час реалізації сільськогосподарської продукції на сьогодні є надзвичайно актуальною,

оскільки ці витрати мають характер постійно-го впливу на господарську діяльність, і разом з тим — недостатньо дослідженими.

Дослідженням питань класифікації трансакційних витрат займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: Кириченко О., Лисяк Л., Мілошик В., Стукач В., Шпичак О., Шумакова О. та ін. Однак за відсутності теоретичних і практичних засад обліку й оцінки трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції актуальними є дослідження, спрямовані на розробку нових підходів, методів і методик їх визначення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета і завдання дослідження — оцінка сучасного рівня трансакційних витрат при збуті сільськогосподарської продукції та розробка практичних рекомендацій щодо їх зменшення.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Матеріалом дослідження є праці вітчизняних науковців, а також витрати, пов'язані зі збутовою діяльністю аграрних формувань. Для реалізації досягнення поставленої мети використовувалися наступні методи та прийоми: монографічний, вибірковий, порівняльний, абстрактно-логічний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Важливим фактором формування трансакційних витрат є рівень взаємодовіри суб'єктів ринку та довіри до держави. Показниками недостатнього рівня довіри можуть бути низький ступінь розвитку банківського та комерційного кредитування, непрозорість функціонування суб'єктів ринку, неоднакова доступність товаровиробників до ринкової інформації, недотримання нормативно-правових вимог при укладанні договорів та договірної дисципліни. Показниками довіри до держави можуть слугувати також швидкість обігу грошей в економіці та коефіцієнт монетизації ВВП, а також співвідношення формального й неформального секторів, оскільки висока частка неформального сектору свідчить про високий ступінь недовіри до держави.

За відсутності можливості впливати на існуючі інститути бізнес змушений формувати конкурентні переваги за рахунок інвестицій в репутацію. Невеликі розміри бізнесу знижують стимули до інвестицій в репутацію через складність розповсюдження інформації, оскільки здебільшого дрібний бізнес орієнтується на локальні ринки, на яких його потен-

ційна клієнтура постійна і добре поінформована про його діяльність і конкурентів. Тим не менш сприяння малому бізнесу повинно супроводжуватися державним контролем за дотриманням правових норм і розвитком галузевих і міжгалузевих саморегулювальних організацій, однією із функцій яких була б розробка стандартів поведінки в галузі й поширення інформації про свою діяльність серед потенційних партнерів і споживачів. Створення таких організацій приведе до обмеження конкуренції з аутсайдерами, але корисний ефект від інвестицій в довіру може бути досить високим.

Міжгалузевий аналіз дає можливість більш поглиблено дослідити трансакційні витрати. Для обчислення величини трансакційних витрат нами використано методологію, що базується на аналізі системи таблиць "Витрати — Випуск" системи національних рахунків (СНР) [1, с. 97].

На основі аналізу міжгалузевих вартісних потоків нами розглянуто особливості формування трансакційних витрат в агропродовольчому комплексі країни у період з 2000 по 2014 р. Методологія оцінки трансакційних витрат із використанням цього методу базується на виділенні в галузевій структурі економіки трансакційних галузей. Усі галузі, продукція яких відображена в міжгалузевому балансі, об'єднуються в два сектори — трансформаційний і трансакційний. Кількість галузей, що належать до трансакційного сектору, залежить від ступеня деталізації міжгалузевих балансу. До трансакційного сектору нами віднесено такі галузі: торгово-посередницькі послуги та послуги фінансового посередництва, страхування, управління. Дана галузь повністю носить трансакційний характер. Можливе включення до трансакційного сектору і послуг транспорту.

Витрати на маркетингову діяльність, утримання управлінського апарату, надання бухгалтерських та юридичних послуг в умовах сучасного ринку можуть перевищити вартість створення самого товару. Це стимулює появу фірм і галузей, що спеціалізуються на виробництві трансакцій, — менеджмент, маркетинг, моніторинг, аудит, нові галузі права. Тому на макrorівні відбувається становлення сектора трансакцій, обсяг якого в провідних країнах досягає близько половини ВВП.

Важливим чинником, який відображає особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, є недосконалість законодавства країни, пов'язана із закріпленням і захистом прав власності як на вироблену, так і на реалі-

Таблиця 1. Методи обліку та джерела інформації щодо трансакційних витрат сільськогосподарських підприємств

Класифікація трансакційних витрат	Метод обліку	Джерело інформації
Витрати пошуку інформації	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні
Витрати ведення переговорів		Те ж
Недоліки виміру		
Витрати специфікації і захисту прав власності	Прямий і непрямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні, статистичні дані
Витрати опортуністичної поведінки	Непрямий	Анкетування, експертні методи, статистичні дані
Явні (експліцитні)	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні
Неявні (імпліцитні)	Непрямий	Анкетування, експертні методи, статистичні дані
Вимірні	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні
Невимірні	Непрямий	Анкетування, експертні методи, статистичні дані
Відображені в бухгалтерському обліку (статистикою)	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні
Не відображені в бухгалтерському обліку (статистикою)	Непрямий	Анкетування, експертні методи, статистичні дані
Внутрішні	Прямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні
Зовнішні	Прямий і непрямий	Бухгалтерська документація, рахунки-фактури, накладні, статистичні дані, анкетування, експертні методи

Джерело: розроблено автором.

зовану продукцію. Відсутність явних механізмів оцінки трансакційних витрат не зменшує наукового інтересу до цієї категорії. Більше того, кількість наукових досліджень із проблем трансакційних витрат останнім часом постійно збільшується, результати яких, зокрема, висвітлює і вітчизняна економічна література.

Водночас за відсутності теоретичних і практичних засад обліку й оцінки трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції, актуальними є дослідження, спрямовані на розробку підходів, методів і методик оцінки трансакційних витрат не тільки сільськогосподарських підприємств у цілому, а окремих виробничих процесів. Виділивши трансакційні витрати в окрему статтю, можна набагато спростити оцінку ефективності процесу реалізації сільськогосподарської продукції та використовувати конкретні управлінські інструменти, спрямовані на підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Нині не існує універсальної, відпрацьованої кількісної методики обліку трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції, що зумовлено труднощами обліку й оцінки окремих категорій трансакційних витрат, а також значної кількості їх класифікацій і визначень.

Складність обліку й оцінки трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції пов'язана із такими моментами: певна частина трансакційних витрат не відображається у фінансовому обліку і тому виключається можливість їх прямого вимірювання; значна кількість витрат, пов'язаних із корупційною сферою, відсутня в явному вигляді, тому їх неможливо врахувати, проте інформація відображається в реєстрах управлінського обліку; в обліку відсутня окрема стаття для врахування трансакційних витрат бухгалтерського обліку; наявність у категоріях трансакційних витрат різнорідних елементів, що ускладнює приведення їх до загального еквіваленту.

Розроблення відповідного методичного підходу дозволяє вирішити не лише проблему оцінки трансакційних витрат, але і визначити заходи щодо мінімізації трансакційних витрат. При цьому слід зазначити, що зниження трансакційних витрат є одним із головних резервів зниження загальних витрат діяльності підприємств і, відповідно, підвищення ефективності як окремих сільськогосподарських підприємств, так і суб'єктів господарювання агропродовольчого комплексу та економіки країни в цілому.

Як свідчать результати дослідження, при оцінці трансакційних витрат реалізації сіль-

ськогосподарської продукції доцільно процес реалізації сільськогосподарської продукції розділити на кілька етапів:

1. Попередній етап реалізації.
2. Етап транспортування та передпродажної підготовки.
3. Етап продажу.
4. Післяреалізаційний етап.

При цьому варто вказати на наявність на кожному етапі реалізації всіх видів трансакційних витрат, відповідно їх розмір буде різним на кожному етапі.

У найзагальнішому вигляді трансакційні витрати можна розділити на такі категорії: витрати пошуку інформації, витрати на ведення переговорів, витрати вимірювання, витрати специфікації і захисту прав власності, витрати опортуністичної поведінки; явні (експліцитні) і неявні (імпліцитні); вимірні й невимірні; відображені й не відображені в бухгалтерському обліку; абсолютні та середні; передконтрактні, контрактні та після контрактні [2, с. 47].

У процесі виконання дослідження нами розроблено методи обліку та пошуку джерел одержуваної інформації (табл. 1).

В ідеальних умовах функціонування економічних об'єктів трансакційні витрати зорієнтовані до мінімальних рівнів, тому можливе опрацювання методики, що дозволяє оцінити існуючі трансакційні витрати і порівняти їх із витратами ідеального стану економічної системи.

При розробленні методики оцінки трансакційних витрат необхідно поєднувати прямий і непрямий методи обліку цих витрат, щоб запропонована методика задовольняла такі вимоги: бути універсальною для всіх підприємств обраного напрямку, в нашому випадку це сільськогосподарські підприємства; враховувала всі види трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції; надавала можливість оцінки за даними бухгалтерської звітності і документів первинної бухгалтерської звітності агропідприємств.

Трансакційні витрати доцільно визначати двома методами: явні витрати — на основі даних реєстрів фінансового і управлінського обліку; неявні витрати (витрати втраченої можливості від зміни ринкового середовища) — розрахунковим шляхом.

Вищезазначене дозволяє запропонувати наступний алгоритм методики оцінки трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції:

1. На першому етапі необхідно скласти перелік документів бухгалтерського обліку, на-

явних на підприємстві, за якими можна визначити окремі категорії трансакційних витрат реалізації сільськогосподарської продукції.

2. На другому етапі, на підставі наявних документів розраховується вартість явних трансакційних витрат, за якими є необхідна інформація в системі бухгалтерського обліку. Практика дослідження переконує, що найбільш доступними для підрахунку є категорії витрат специфікації і захисту прав власності, вимірювання й пошуку інформації.

3. Третій етап полягає у розрахунку неявних витрат розрахунковим шляхом визначення недоотриманого прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції через зміну кон'юнктури зовнішнього ринку.

4. На четвертому етапі визначається загальна величина шляхом сумування явних і неявних трансакційних витрат

Однак труднощі з обчисленням трансакційних витрат розглядаються як вагома перешкода для застосування цієї методики на практиці. В останні роки в економічній науці запропонований ординалістський підхід до оцінки трансакційних витрат, який полягає у визначенні лише співвідношення різних їх рівнів і відмові від претензій на оцінку їх абсолютної величини. Порівняння трансакційних витрат, які виникають при різних варіантах виконання угоди, дає можливість обмежитися експертною оцінкою їх величини. Тоді алгоритм вибору оптимальної форми конкретної угоди можна здійснити в два етапи. На першому етапі порівнюються трансакційні витрати, що виникають при використанні різних типів контрактів: класичного, неокласичного та імпліцитного. Якщо виявляється, що більш доцільним є імпліцитний контракт, то порівнюються трансакційні витрати у межах альтернативних організаційних структур. У загальному вигляді порівняльні переваги контрактів і організаційних структур розроблені Уільямсоном.

Існуюча класифікація трансакційних витрат у системі сільськогосподарських підприємств дає змогу врахувати специфіку й забезпечити можливість прямого регулювання що включає в себе такі групи: внутрішні, які охоплюють усі витрати, безпосередньо пов'язані із просуванням продукції і послуг на ринок власними силами; зовнішні, пов'язані із залученням послуг сторонніх організацій, що також сприяють просуванню продукції на ринок; втрачена вигода (втрата доходів), яка виникає у разі втрати сільськогосподарськими підприємствами частини виручки внаслідок відмінностей у визначенні якісних показників товарів і послуг,

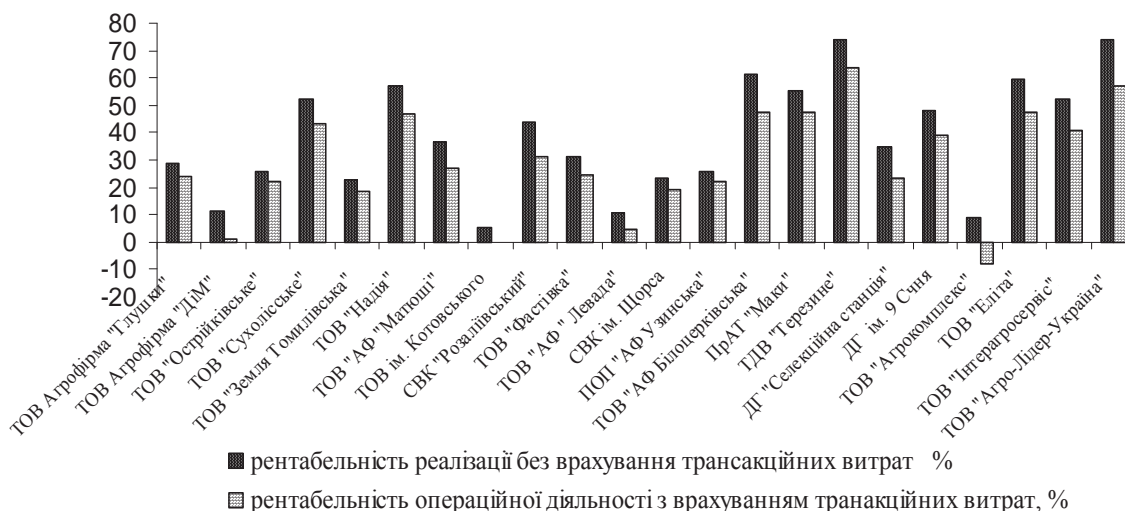

Рис. 1. Рівень рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції без урахування і з урахуванням транзакційних витрат у сільськогосподарських підприємствах Київської області

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств.

реалізація продукції у терміни і за цінами на шкоду власній вигоді, втрат у разі повної втрати або фізичного пошкодження продукції у процесі реалізації [3; 19].

Для систематичного виявлення і накопичення усіх видів транзакційних витрат необхідно використовувати Реєстр транзакційних витрат, який дозволить накопичувати інформацію, встановлювати реальні розміри втрат і в подальшому зменшувати їх у плановому порядку. В реєстрі транзакційні витрати доцільно формувати за розглянутою класифікацією (внутрішні, зовнішні, втраченої вигоди).

Відповідно до чинних нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку в суб'єктів господарської діяльності транзакційні витрати не мають відокремленого синтетичного рахунку. Тому велику частину витрат відображають на рахунку 93 "Витрати на збут". Частина транзакційних витрат відображається на рахунку 92 "Адміністративні витрати".

При цьому слід зазначити, що транзакційні витрати є складовою витрат, пов'язаних з операційною діяльністю сільськогосподарських підприємств. В обліку не відображаються витрати втраченої можливості при реалізації сільськогосподарської продукції, оскільки цю величину можна отримати лише розрахунковим способом на основі експертного опитування.

Відповідно до даних синтетичного обліку проведемо оцінку транзакційних витрат. Так, у структурі операційних витрат більшості з досліджених нами сільськогосподарських підприємств Київської області вони займають незначну частку.

Величина транзакційних витрат безпосередньо впливає на розмір прибутку від операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, а опосередковано — на величину дебіторської заборгованості як результат управлінських дій щодо збуту продукції. Ефективність формування транзакційних витрат також характеризується рівнем отриманого прибутку від реалізації продукції та від операційної діяльності в цілому (рис. 1).

Дані рисунка 1 свідчать про низьку ефективність транзакційних витрат у ТОВ "Агрокомплекс", ТОВ Агрофірма "Дім" і ТОВ АФ "Левада", де рівень доходів від реалізації сільськогосподарської продукції не компенсував витрат операційної діяльності, що в кінцевому результаті призвело до збитковості операційної діяльності (ТОВ "Агрокомплекс", ТОВ АФ "Левада") та низького рівня рентабельності (ТОВ Агрофірма "Дім", ТОВ Агрофірма "Глушкани").

Високий рівень окупності транзакційних витрат у ТОВ "Агро-Лідер-Україна", ТОВ "Еліта", ТОВ "Сухоліське", де спостерігається високий рівень рентабельності з урахуванням транзакційних витрат, що свідчить про високий рівень управлінського персоналу у вирішенні проблеми збуту сільськогосподарської продукції.

На основі даних аналітичного та синтетичного обліку проведемо детальний аналіз транзакційних витрат по окремих сільськогосподарських підприємствах. Як свідчать дані аналітичного обліку досліджуваних сільськогосподарських підприємств Київської області, найбільшою є частка витрат на врегулювання

спорів у судових органах, оплати праці та комісійних продавцям і торговим агентам, а також витрат на транспортування виробленої продукції.

Основною причиною значних витрат на врегулювання спорів у судових органах є порушення договірних відносин між учасниками товароруку. Як свідчать результати анкетного опитування керівників і головних спеціалістів досліджуваних сільськогосподарських підприємств, відсоток невиконання договірних зобов'язань щодо постачання сільськогосподарської продукції становить у межах 15—50%.

До витрат на транспортування і страхування готової продукції належать витрати на збереження її на сертифікованих елеваторах і транспортування до них. Транспортування здійснюється із залученням сторонніх організацій та за рахунок покупця, але при цьому вартість транспортних послуг компенсується постачальником сільськогосподарської продукції.

Як свідчать результати опитування, майже з половина підприємств (47%) вивозять продукцію транспортом організації, 33% опитаних керівників сільськогосподарських підприємств користуються послугами сторонніх транспортних організацій, решта (20%) — власним транспортом.

Варто зазначити, що винагороди стороннім особам за професійні послуги мають тенденцію до зростання у вартісному вимірі по всіх трьох господарствах. За цією статтею відносяться витрати на виплату грошових винагород у першу чергу адвокатам і нотаріусам, консалтинговим компаніям тощо.

Оцінюючи рівень витрат пов'язаних із судочинством та професійних винагород за дотримання умов контрактів, необхідно звернути увагу на низьку професійну культуру керівництва сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з економією коштів по фонду заробітної плати в досліджуваних сільськогосподарських підприємствах скорочено посаду юриста. Нині оформленням договору займаються керівники підприємств і головні спеціалісти, які не обізнані зі специфікою їх укладання, що в кінцевому результаті призводить до зростання трансакційних витрат по вищеназваних статтях.

Нині постає проблема створення нормативно-правового акта, який би регулював контрактні взаємовідносини сільськогосподарських товаровиробників і покупців. Зокрема в обов'язковому порядку договір візував, крім керівника підприємства, і юрист суб'єкта гос-

подарювання, який таким чином брав на себе відповідальність за правильність його складання.

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз складу й обсягу трансакційних витрат у сільськогосподарських підприємствах доводить, що рівень їх вище у самостійно працюючих підприємствах, і нижчий у господарствах, які входять до інтегрованих структур. Така тенденція пояснюється тим, що великі організації знижують внутрішні трансакційні витрати, тобто витрати на утримання служб і відділів, які відповідають за просування продукції, транспортного підрозділу, власних складських приміщень. Також скорочуються витрати у вигляді втраченої вигоди (втрати доходу): втрати доходів через неплатоспроможність контрагентів, пошкодження продукції у процесі реалізації. Через значні обсяги трансакційних витрат зменшується прибуток підприємства. Цьому сприяють різноманітні проблеми, перед якими постають підприємства у процесі діяльності. З метою вирішення проблем скорочення витрат та управління ними необхідно використати обгрунтовані управлінські рішення.

Література:

1. Ляшенко І.М. Моделювання економічних, екологічних та соціальних процесів: навч. посіб. / І.М. Ляшенко, М.В. Коробова, І.А. Горіцина. — Київ: ВПЦ "Київський університет", 2010. — 320 с.
2. Милошик В.І. Проблеми визначення трансакційних витрат / В.І. Милошик // Зб. наук. праць національного університету "Києво-Могилянської академії". — 2000. — № 1. — С. 46—50.
3. Стукач В. Управление трансакционными издержками в АПК / В. Стукач // АПК: экономика, управление. — 2006. — № 3. — С. 18—20.

References:

1. Liashenko, I. M. (2010), Modeliuvannia ekonomichnykh, ekolohichnykh ta sotsial'nykh protsesiv [Problems of definition of transaction costs], VPTs Kyivs'kyj universytet, Kiev, Ukraine.
2. Myloshyk, V. I. (2000), Problemy vyznachennia transaktsijnykh vytrat [Problems of vyznachennya transaktsijnykh vytrat], Kiev, Ukraine.
3. Stukach, V. (2006), "Management of transaction costs in the agricultural sector", Upravlenie transaktsionnymi izderzhkami v APK, vol. 3, pp. 18—20.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2015 р.